

AVRUPA TOPLULUĞU EŞİĞİNDE TÜRKiYE

Giriő:

Bu çalıőmanın amacı, 14 Nisan 1987 tarihinde AET sözleőmesinin 237. maddesi, Avrupa Kömür ve elik Topluluğu Sözleőmesi'nin 98. maddesi ile Avrupa Nükleer Enerji Topluluğu Sözleőmesi'nin 205. maddesine dayanarak Topluluğa tam üyelik için baŐvuran Türkiye ile topluluk yesi ülkelerin nüfus yapıları ile bundan doğan sorunların kısa dönemdeki görünümlerini Topluluk ile Türkiye açısından tartıŐmaktır.

Türkiye'nin başvurusu üzerine konuyu inceleyen grubun taraflara sunduğu raporda dikkat çeken noktalardan ikisi; i) Türkiye'nin büyük bir nüfusa sahip olduğu ve gelecekte bunun daha da artacağı, ii) Genel gelişmişlik düzeyinin Topluluk ortalamasından büyük lde düşük bulunmasıdır (Komisyon Raporu, 1989, s.3). Söz konusu görüŐ bizi Türkiye'nin nüfus yapısı ile Topluluk yesi ülkelerin nüfus yapıları arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığı, aradaki gelişmişlik düzeyinin artma mı daralma mı yönünde olduğu tartıŐmasını yapmaya götürdü. Hiç Őüphesiz anlamlı farklılığı olan nüfus yapıları arasında kısa ve orta dönemde beklenilmeyen demografik olaylar ile ekonomik gelişmişlik açısından aranın açıldığı ülkeler arasında bir dizi sorunla karŐılaŐılması ya da bunların yaŐanması kaçınılmazdır.

TartıŐmayı nüfus yapısı açısından tiplendirme yaparak baŐlatmak ve tarafların bu tiplerden birine uygunluk derecesini kısa dönem verileri ile sınamak ve önümüzdeki kısa dönem için tahmin yapmak bizi doğru sonuca götürebilir. Tiplendirme için bize yol gösterici ise nüfus geçiş kuramı ve doğurganlık farklılığı ile bu konudaki çalıŐmalar sonucu nüfus yapılarının görünümlerinin genel niteliğidir. Burada karŐımıza "kararlı yapı" ile "genişleyen yapı" kavramları çıkıyor. Kararlı yapıya ulaşmış nüfusun düşük düzeyde olan doğurganlık, ölümlülük hızları farkı sıfır ya da buna çok yakındır. Böyle yapıya sahip ülkelerde demografik olaylardan ötürü yıllar ititbarıyla ek ekonomik sorunların gelmeyeceği açıktır. Ancak toplumda bireyselleŐmenin hız kazanması ile birlikte; kiŐisel zevk, değer, davranış ve tutum örüntüleri değişmektedir. Öte yandan gerek doğuştaki gerekse belirli yaŐlardaki beklenen yaşam süresi uzamaktadır. İŞte bu iki olgu sonucu hane halkı tasarruf ve tüketim oranlarında büyük değişmeler olmaktadır. Toplam hanehalkı tasarrufları görelilik olarak düşerken, tüketim harcamaları önemli artışlar göstermektedir. Benzer olgu kamu yatırım ve harcamalarında da görülmektedir. Nüfus artış hızının, sıfır büyümeye yaklaŐmasından ötürü demografik yatırımlara yeniden pay ayrılmamaktadır. Buna karşın nüfusun iki temel niteliği (sağlık ve eğitim) için yapılan harcamaların GSMH içindeki oranı görece artmaktadır. Kararlı yapıya sahip ülkelerde iç

göç olayı ya da nüfusun kırdan-kente göçü sifıra yakın bir düzeydedir. Benzer tanımlama yani kararlılık kent dokuları için de yapılabilir.

Hayati olayların (doğum ve ölüm göç) sonucu, doğal nüfus artışı çok düşük düzeyde gerçekleştiği için, kararlı yapıların nüfusunun ikiye katlanma süresi uzamıştır. Olayı örnekle açıkladığımızda: $P_t = P_0(1-r)^t$ dan hareketle, ikiye katlanmış nüfus yani $2P_0 = P_t$ olarak ele aldığımızda, $2P_0 = P_0(1-r)^t$ den kabaca $70/r$ ye ulaşırız. Nüfusun artış hızı (r), 0.5'ten küçük olduğunda, nüfusun ikiye katlanma süresi 140 yılın üzerine çıkacaktır. Beklenildiği gibi kararlı yapılarda nüfus artış hızı sifıra yakın olduğu için nüfusun ikiye katlanması uzun yıllar alacaktır.

Genişleyen nüfus yapısında ise günümüzde ölümlülük hızının ulaştığı düzey düşüktür. Buna karşılık doğurganlık yüksek olan düzeyini korumakta ve kararlı yapıların hiçbir zaman yaşamadıkları doğal nüfus artışını % 2-3 arasında yaşamaktadırlar. Her yıl nüfusa eklenen bu kişilerden ötürü tüketim örüntüsü hızla değişmekte, ekonomik yapı tahmin edilenden daha fazla sorunla karşılaşmaktadır. Yetersiz olan toplam tasarruflar bu kez kısa dönemde demografik harcama ve yatırımlara yönelmekte, sonuçta yatırım için ayrılan paylar azalmaktadır. Bu durumda genişleyen nüfus yapılı ülkeler dış tasarruflara yönelmek zorunda kalmaktadır. Dış tasarrufların hangi yatırımlara yöneleceği konusunda ise genç nüfusun tüketim örüntüsü ve beğenisi ile merkez ülkelerin iletişim ağı ile kamçıladıkları tüketim olgusu etkili olmaktadır.

Genişleyen yapılı ülkelerde özellikle kırsal yerleşmelerdeki nüfus artışının fazlalığı iç göçlerin temel nedenidir. Bunun sonucu olarak kentlerin özellikle metropol alanların yeniden oluşum süreci yaşanmakta (Kıray, 1982) ve metropol alanlar %5'in üzerindeki bir nüfus artışı sonucu dünyanın en kalabalık yerleşmeleri olmaktadır (Population and Development Review, 1989). İç göçlerin kısa sürede bu denli hızlı bir şekilde oluşması genişleyen yapılı ekonomilerin mekansal örgütlenme ve yapılanma harcamalarını en çoğa çıkarmaktadır.

Bu yapıya sahip ülkelerde nüfusun ikiye katlanması için gerekli süre 35 yılın altına düşmüştür. Başka bir deyişle ülke nüfusunun ikiye katlanması insan ömrü içinde gerçekleşmektedir. Bu tarihte görülmeyen bir olgudur.

Sorunun ikinci boyutu ise, kararlı yapıya sahip ülkelerin gelişme kalkınma sorunlarını çözmüş, ötekilerin ise bu sorunları çözememiş olmalarıdır. Bu bağlamda kararlı yapıya sahip ülkelerde gelişmişlik göstergelerinin yüksekliği ve bunların kısa dönem içinde artışları görülmektedir. Ne var ki genişleyen yapılı ülkelerde hem gelişmişlik göstergelerinin düşüklüğü hem de bunların kısa dönem içinde durağanlıkları sözkonusudur. Başka bir anlatımla, ekonomide görülen gelişmeler, hızlı nüfus artışından ötürü, çoğaltan etkisini tam olarak gösterememektedir.

Bu tiplene çerçevesinde, acaba Türkiye ile Topluluk üyesi ülkelerin konumu nedir? Kısa dönemde bunda ne gibi değişimler olabilir? Sözkonusu değişimler Türkiye'yi topluluk üyesi mi yoksa topluluktan uzaklaşma noktasına mı getirecektir?

I-Demografik Geçiş Uyumluluk

Topluluk üyesi ülkelerin doğurganlık ve ölümlülük örüntüleri demografik geçiş kuramına (kuram büyük ölçekte Kıta Avrupası deneyimine dayanır) uygundur. Topluluk üyesi ülkeler, tarımdan sanayiye doğru yapısal bir değişim gösterirken, doğum ve ölüm örüntüleri de değişmiştir. Başka bir anlatımla, tarım toplumu iken doğum ve ölüm hızlarının yüksek düzeyde olan dengesi, sanayi toplumuna geçişte hayati hızların düşmesi sonucu düşük düzeyde dengeye ulaştıkları görülür. Yüksek düzeyden, düşük düzeyde dengeye ulaşmada ölüm hızlarındaki düşüş, doğum hızlarından hem önce başlamış, hem de hızla gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak, hayati hızlar arasındaki farklılık, yani doğal nüfus artışı sanayileşme süreci boyunca yüzde 1.0 ile 1.3 arasında gerçekleşmiştir. Avrupa'da sanayilesmenin nimetleri hanehalkları tarafından paylaşıldığı sürece, doğurganlık hızları da görece olarak düşmüş ve düşük düzeyde dengeye ulaşılmıştır. Bu süreçte Avrupa'nın lehine işleyen bir başka olgu da dış göçlerdir. Demografik geçiş sürecinin birinci aşamasından sonraki dönemde, Avrupa'dan yaklaşık 60 milyon insan Avrupa dışına göç etmiştir. Bu nedenle nüfusun ikiye katlanma süresi uzamış ve sonuçta Avrupa ülkeleri yüksek düzeyden-düşük düzeye geçerken uzun dönemde (yaklaşık 150 yıl) başlangıç nüfuslarının üç katını aşan nüfusa sahip olmuşlardır.

Demografik geçiş kuramının ikinci döneminde olan Türkiye'de ölümler 1940-1950 döneminde ülkenin tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçişinden bağımsız olarak birden düşmüştür. Düşüşte, yaygın halk sağlığı uygulamaları ile dışardan alınan tıbbi teknoloji ürünlerinin kullanımının etkisi büyüktür. Sanayileşme sürecinin başında olan Türkiye'de ölümler birden düşmüş fakat doğumlar ise yüksek düzeyini korumuştur. 1950'den bu yana nüfus artış hızımız % 2.5 civarında gerçekleşmiş ve günümüzde başlangıç nüfusunun iki buçuk katı nüfusa kırk yılda ulaşılmıştır. Türkiye'nin bu süreçte Avrupa gibi dışarıya göç verme gibi bir seçeneği yoktur ve olmayacaktır.

Avrupa sanayileşme sürecinde nüfusun eğitim sorununu çözümlenmiş ve gelir artışı sonucu tasarruf ve tüketim örüntülerindeki değişimler ile doğum ve ölüm hızlarının düşmesini etkileyebilmiştir. Ayrıca kırdan-kente kaynak aktararak hem sermaye birikimine katkıda bulunmuş hem de kentsel alanlarda kent dokusunu bozmadan kentleşme sürecini zamana yaymıştır. Dünyada yapılan tüm çalışmalarda, eğitim ve gelir artışı ile doğum-ölüm hızları arasında ters yönde kuvvetli bir ilişki vardır. Türkiye'de de benzer ilişki sözkonusudur. Ancak doğurgan kuşaktaki nüfusun tümünün eğitim sorunu çözülemediği için, eğitimsiz çiftlerin yüksek olan doğurganlıklarının nedeni ile tamamlanmış doğurganlıkları 1990'lı yıllarda beş civarında gerçekleşmiştir. 1950'den bu yana kentsel hanehalkı gelirindeki artışlar kentsel tüketim ve tasarruf örüntüsünü değiştirdiği halde, kentsel doğumların tüm sosyal sınıf ve tabakalarda anlamlı biçimde düştüğünü ve düşük düzeyde dengeye ulaştığını söylemek güçtür. Burada en büyük engeli kente göçle gelen nüfusun kentleşme sürecindeki doğurganlığı oluşturmaktadır.

Ülkemizde yapılan göç çalışmalarının sonucuna göre, kaynak aktarımı önce, kentten kıra, daha sonra ise kırdan-kente doğru erozyona uğrayarak yapılmaktadır. Kentte gelen işgücü, kentsel ücretini kentte tüketmek ve değerlendirmek yerine, kırsal nüfusu beslemek ve kırsal olanaklarını arttırmakla değerlendirmiştir. Kente yerleşme kararını verdikten sonra, kırsal kaynaklarını erozyona uğratarak kırdan-kente aktarmıştır. Bunun kentsel sermaye birikimine ve gelir artışına olan etkisi ise sınırlı kalmıştır. Sonuçta eğitim sorununu çözememiş, kentsel hizmetlerde istihdam edilmeyen, kentle bütünleşmemiş, doğurganlığı yüksek ve kent nüfusu içindeki oranları kent doğumlarına göre yüksek olan bir nüfus oluşmuştur.

Demografik göstergelerin 1950'den günümüze kadar olan gelişmelerini inceleyerek ülkelerin hangi nüfus yapısına uyduklarını ve farklılıkların neler olduğunu görebiliriz.

i) Doğurganlık: Doğurganlık örüntüsü karşılaştırmasını toplam doğurganlık hızı ve kaba doğum hızından hareketle hesaplanan dönemsel nüfus artışı ile yapabiliriz. Toplam doğurganlık, evlilik içi toplam doğurganlıktaki düşüş evlilik oranlarındaki azalma ilk evlenme yaşının yükselmesinden etkilenir. Türkiye'de doğurganlık, Shorter'e göre "1940'lı yılların sonları ile 1950'lerin başlarındaki yüksek düzeyinden eldeki verilerle başlangıcın yıl olarak belirtilmesi mümkün olmayan bir tarihte düşmeye başlamıştır." (Shorter, 1983, s.18). Zaman içinde doğurganlığın isteyerek sınırlandırılmasının artışı ve özellikle 1983'ten sonra yasal düşüklerin serbest bırakılması sonucu toplam doğurganlık hızı ve evlilik içi doğurganlık hızı düşmüştür. Sosyal değişmeye bağlı olarak evlenme yaşının yükselmesinin de hızın düşmesine olan katkısı unutulmamalıdır (Çizelge 1).

1950'den günümüze Topluluk üyesi ülkelerin doğurganlık örüntüsünde ise ters ve yaygın (V) görünümü egemendir. 1950'lerde 2.5-3 arasında değişen toplam doğurganlık hızı, 1960-1965 döneminde tepe değerine ulaşmış ve bu noktadan sonra hızlı bir düşme göstermiştir. Türkiye ile Topluluk üyelerinin ortalama toplam doğurganlık hızı farkı anlamlı düzeyini korumaktadır.

Doğurganlık konusundaki ikinci karşılaştırmayı nüfusun dönemsel artışı ile yapabiliriz (Çizelge 2). Buna göre, Topluluk üyelerinden hiçbirinin 1950-1995 dönemindeki nüfus artış hızı (r) yüzde birin üzerinde olmamıştır. Topluluk üyelerinden yalnızca İrlanda'nın nüfus artışı birin üzerindedir. Buna karşılık nüfusu azalan Danimarka ve B. Almanya yanında öteki ülkelerin de nüfus artış hızları düşük düzeydedir. Türkiye'nin dönem başında 2.7 olan nüfus artışı, 1960'ta en yüksek düzeyine ulaşmıştır. İzleyen yıllarda uzun süre Avrupa'ya işçi göçü olmasına karşın, % 2'nin üzerinde bir nüfus artışı 1993'e kadar sürdürmüştür.

ii) Nüfusun Temel Nitelikleri: Günümüzde gelişmişliğin sosyal göstergeleri olarak nüfusun eğitimi, istihdamı, mekansal dağılımı yanısıra demografik olaylarda ele alınmaktadır (Çizelge 3). Gelişmişlik boyutunun ilk göstergesi olan nüfusun eğitim durumuna baktığımızda, Topluluk üyelerinde Portekiz, Yunanistan ve İspanya dışında sorunun çözümlendiğini görüyoruz. Buna karşılık günümüzde Türkiye'de temel eğitim

sorununun çözememiş erkeklerin oranı % 10, kadınların ise % 31'dir. Kaldı ki Toplulukta temel eğitim sekiz yıl ile sınırlandırılmakta ve nitelik sorunu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda ülkemizin hala nicelik sorununu çözememiş olması ve nitelik konusunda ise bir hedef belirlememesi anlamlıdır.

Gelişmişlikte ikinci nokta çalışabilir nüfusun, büyük çoğunluğunun kentsel bir işte istihdamının sağlanmasıdır. Böylece kentte oturan nüfus artarken, kentsel istihdam toplam istihdamın %90'ına ulaşır. Topluluk üyesi ülkelerde kentli nüfusun tarımda istihdam edilen nüfusa oranı (balıkçılığın yaygın olduğu İrlanda dışta bırakılırsa) yine Portekiz, Yunanistan ve İspanya dışında yüksektir. Türkiye'de ise kentsel nüfusun oranı 1990'da %59 düzeyine (DİE, 1993) ulaşmasına karşın kentsel noktalarda yaşayanların kentleşme değerleri düşmüştür. Yapılan bir araştırmaya göre ülkemizde kent tanımını ancak nüfusu 20 000 ve üzerinde olan yerleşmeler için geçerli olabileceği, nüfusu bu sayının altındaki yerleşmelerin kentsel nitelik taşımadığı saptanmıştır (Çezik, 1983). Bunu doğrulayan veri setini ise 1985, 1990 Nüfus Sayımı sonuçları oluşturmaktadır.

Nüfusun kararlı yapıya ulaştığı durumlarda, genç yaştakilerin oranı (0-14 yaşları), genel nüfusun %20'si civarındadır. Genişleyen yapıda bu oran %40'a ulaşmaktadır. Çizelge 5'e baktığımızda, Topluluk üyelerinin İrlanda dışındaki tümü kararlı yapıya benzemektedir. Türkiye ise tipik genişleyen yapılu ülke konumundadır. Bilindiği gibi genç nüfusun yüksek oranı, bağımlı nüfusu arttırmakta ve demografik yatırımları belirlemektedir. Bu nedenle Türkiye'de hem bağımlılık oranları yüksek hem de demografik yatırımlar hızla artmak durumundadır.

Nüfusun yaş yapısındaki kararlılığın bir başka göstergesi, yaşlı nüfusun (65 ve yukarı yaşlar) oranının yükselmesi ve bu grupta kadın nüfusun erkek nüfusa göreceli fazlalığıdır. Topluluk üyesi ülkelerde bu oran %15'e yaklaşırken kadın nüfusun fazlalığı dikkatimizi çekmektedir. Ülkemizde ise yaşlı nüfusun oransal fazlalığı yanı sıra kadın nüfusun erkek nüfusa göre belirgin bir fazlalığı yoktur (Çizelge 5).

Doğustaki hayat beklentisi, nüfusun yaş yapısı, bebek ve yetişkin ölümlülüğü ile gelişmişlikten etkilenir. Topluluk üyesi ülkelerde, doğustaki hayat beklentisi görüldüğü gibi yüksektir. 1970'ten bu yana Topluluk üyesi ülkelerde sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin artmasından ötürü her iki cins için doğustaki yaşam süresi 75 yaşın üzerine çıkmıştır. Öyle ki bu artış 1984'te, 1990 için yapılan Avrupa nüfus tahminlerini bile yanıltmıştır. Türkiye'de ise bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek, yetişkin ölümlerinin ellili yaşlara yığılmasından ötürü doğustaki yaşam umudu 67'ye ancak ulaşabilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bebek ve çocuk ölümlerinin düşüklüğü doğustaki ve beş yaşındaki yaşama umudunu arttırıyor. Çizelge 4'te görüldüğü gibi Topluluk üyesi ülkelerde bebek ölüm hızları yaklaşık yirmi yılda dört kat azalarak %10 düzeyine düşmüştür. Bebek ölümlerinin bu düzeye düşürülmesinde hem gelir artışı ve bunun dağılımı hem de toplam sağlık harcamalarının artışının katkısı önemlidir. Aynı çizelgede görüldüğü gibi Topluluk üyesi ülkelerin kişi başına GSMH'lerinin yüksekliği yanısıra,

bunun hane halkları arasındaki dağılımında, üst grup ile alt-orta ve alt grup arasındaki farklılık düşük düzeydedir.

1960-1993 döneminde Türkiye'de bebek ölümlerindeki düşüş büyük bir ivme kazanmış ve 90'lı yıllarda bin canlı doğumda %53 düzeyine inmiştir (Ergöçmen, Hancıoğlu ve Ünalın, 1995). Bundan sonraki düşüşlerde yukarıda değindiğimiz gibi kişi başına gelir artışı ve kamu sağlık harcamalarının, toplam harcamalar içindeki payının yüksekliği önemlidir. Ülkemizde bunların son on yıl içinde önemli bir artış göstermediği, düzeyini koruduğu ve son yıllarda görece olarak düştüğü görülmektedir (World Bank Report, 1995).

iii) Nüfus tahmini: Demografik örüntüler çerçevesinde 2000'li yıllar için basit bir tahmin yaptığımızda, çarpıcı olan nokta Türkiye'nin nüfus artışının dünyanın nüfus artışından "Üçüncü ülkesi" olan Topluluk ülkeleri nüfus artışından daha fazla olacaktır. Topluluk, 1988'de doğal artıştan 669 bin, göçlerden ise 608 bin nüfus kazanarak yıllık artışı 1.227 bine ulaşmıştır.(Eurostat, 1989). Topluluk'ta 2000'li yıllara kadar doğum ölüm örüntülerinin değişmeyeceğini kabul edebiliriz. Ancak göç örüntüsünün bu şekilde süreceğini söylemek güçtür. Çünkü Topluluk üyesi ülkelere değişik ülkelerden önümüzdeki on yılda göçlerin artacağı varsayılabilir. Buna göre benzer örüntünün devam edeceği varsayımı halinde 2000'li yıllarda Türkiye ile Topluluk nüfus oranları 1/5 düzeyine ulaşacaktır. Genel olarak Topluluk üyesi ülkeleri rahatsız eden nokta da budur.

Ekonomik Durum

i) Merkez ve çevre ülkelerin konumlarındaki gelişmeler: Avrupa Topluluğu üyesi ülkeler kendi etki alanlarındaki ülkeler ile olan dış ticaretlerini 1980'den bu yana hızla arttırmışlardır. Etki alanında olan Ortadoğu ülkeleri ile Afrika'nın birçok ülkesinin topluluk ile olan ticaretleri artmıştır (Eurostat, 1989, s. 276-277). Öyle ki bu ülkelerin çoğu dış ticaretlerinin %50'sinden fazlasını Topluluk üyesi ülkeler ile yapar duruma gelmişlerdir. Aynı yoğunlukta olmasa da Doğu Bloku ülkelerinin toplulukla olan ticaretinde önemli artışlar olmuştur. Bunun dışında ABD ve Japonya'nın etki alanındaki ülkeler ile ticaretlerinde de gelişmenin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye dış alımlarının 1980'de %35'ini topluluktan yaparken, bu oran 1987'de %40'a çıkmıştır. Benzer şekilde dış satımının 1987'de yarıya yakın kısmını Topluluk üyesi ülkelere yapmıştır.

Toplam dış alım-satım değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 1980-1987 döneminde Toplulukla olan ticareti sürekli açık vermiştir. 1980 temel yıl alındığında (1980=100), en yüksek açık 1985=177 ve 1986=149 olmuştur. Dış ticaretin kişi başına büyüklüğüne baktığımızda, Topluluk üyesi ülkelerde kişi başına 2.6 milyon Avrupa Topluluğu para birimi düşerken, Türkiye'de bu oran 0.2 milyona düşmektedir. Buna göre dış alım-satımda kişi başına Portekiz, İspanya ve Yunanistan'ın, Türkiye'ye göre fazlalığı beş kat iken, bu fazlalık Belçika için onbeş kata ulaşmaktadır (Eurostat, 1989, s. 257). Dış ticaretin bu şekilde oluşmasında endüstriyel üretimin yapısı belirleyici olmaktadır. Topluluk üyesi ülkelerde yatırım malları üretimi, tüm üretimin %41'ini oluştururken bu

oran Türkiye'de ancak %15'e ulaşmaktadır. Buna karşılık ara malı ve tüketim malı üretim oranları Topluluk üyesi ülkelere göre Türkiye'de daha yüksektir (DPT, 1986).

ii) GSMH'daki gelişmeler: Türkiye'nin 1980'li yıllarda, dış satımının hızla artması, yapısının çeşitlenmesi sonucu 1981-1994 döneminde GSMH'sı artmıştır. Bu dönemde Topluluk üyelerinin GSMH artışı %2 olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde ekonomik alt yapısında dünya ekonomik dalgalanmalarına bağlı olarak, haberleşme, elektronik yol ve sulama alanlarında iyileşmeler olmuştur. Ne varki bu bağlamda Türkiye, makro-ekonomik dengesizlikleri çözümleyememiş ve sistemin denge ögesi olan sosyal koruma harcamalarını arttıramamıştır.

Ülkemizde GSMH'nın 1981-1994 yılları arasındaki artışına karşın, bu dönemdeki nüfus artışının yüksekliğini koruması ve 1980 öncesi GSMH değerlerinin düşük olmasından ötürü dönem artışının kişi başına gelir göstergesi çok düşüktür. Çizelge 4'teki verilere göre Topluluk üyelerinde en yüksek ve en düşük GSMH'ya sahip olan ülkelerin kişi başına miktarları Türkiye'nin üç katı ile on katı arasında değişmektedir.

GSMH'daki değişimlere değişik ülkeler ve zaman açısından baktığımızda, Topluluk üyesi üç ülkenin gelecekte (2010 yılında) çok büyük bir ekonomik güce erişeceği görülmektedir. Türkiye ise, nüfusun bu örüntü ile artması halinde, 2010 yılında ancak İngiltere ve Fransa'nın 1970'li yıllardaki GSMH'na ulaşabilecektir (şekil 1).

Türkiye'nin bu dönemde sistemin denge unsuru olan sosyal harcamalarda başarılı bir politika izlediğini söylemek güçtür. Bilindiği gibi, kamunun, aile ve sosyal yardım programları, işsizlik sigortası ve gelir vergisi oranlarındaki indirimler ile hanehalkı harcanabilir gelirindeki artışlar sonucu, toplam tüketim eğilimini yükselterek sistem içinde dengeyi sağlama politikaları kısa dönemde yararlı sonuçlar vermektedir. Uzun dönemde ise, bunların mali fren etkisi göstermemesi için tam istihdam bütçesi ekonomik politikaları canlı tutulmaktadır. Topluluk üyesi ülkelerde (İspanya, Portekiz, ve Yunanistan dışında) toplam yurt içi hasılanın %24'ü ile 31'i sosyal harcamalara gitmektedir. Sosyal harcamaların 1970-1990 dönemindeki oranları Topluluk üyesi tüm ülkelerde bir artış göstermektedir. Örneğin 1970'lerde %13-19 arasında olan bu harcamaların oranı 1995'te %24 ile 31 düzeyine yükselmiştir.

Harcamaların yapısına baktığımızda en büyük kalemi aile yardımları ve sağlık harcamaları almaktadır. Demografik harcama olarak gördüğümüz konut yardımı ve işsizlik sigortası gibi yardımların bu harcamalar içinde önemli bir payı görülmemektedir (Eurostat, 1989, s.13). Türkiye ele alınan dönemde GSMH'nın ancak %4'ünü bu tür harcamalara ayırabilmiştir. Burada anımsanması gereken iki nokta, konut yardımı ve sağlık harcamalarıdır. Özellikle bu oran içinde görülmeyen konut yardımları dönemin ikinci yarısında arttırılmıştır. Burada izlenen uygulamalar sonucu, sözkonusu yardımlar enflasyonla birlikte hızla erimiş ve bunların geri dönerek, yeniden yardım paketine katılma olanakları kalmamıştır. Bu alana yeni bir kaynak aktarılması durumunda Türkiye'de kentlerin görünümü kısa dönemde şantiye durumuna gelebilir ve konut sahibi

olma girişimleri ile ev sahibi-kiracı ilişkilerinde norm dışı uygulamalar -düzensizlikler-başlayabilir.

İkinci nokta ise toplulukta sağlık harcamalarının yüksekliği ve insana verilen değere karşın ülkemizde sağlık harcamalarının zaman içinde azalması ve sağlık hizmetlerinin piyasa sistemi içinde alınır satılır hale gelmesi ile insana verilen değer in aldığı durumdur. Türkiye'nin sağlık alanında sürekli sistem arayışı ve değişikliği bir noktada değer-tutum ve davranışlarda yeni örüntü ve normların oluşması insana verilen değeri piyasa ilişkilerine taşımaktadır.

iii) Yaşam düzeyi göstergeleri: Günümüzde kişinin örgütsel ilişkilerinin artması çağdaşlaşmanın bir boyutudur. Buna göre kişinin hizmet alımının artması ve hizmetlerin süreç içinde kesiksiz olarak devamı gerekir. Sözkonusu hizmetlerden ilki doğumda ve ölümdede doktor denetimi ile hizmetten yararlanmanın bir sağlık kuruluşunda olmasıdır. Topluluk üyesi ülkelerde doğumda ve ölümdede herhangi bir sağlık kuruluşunda doktor hizmetinden yararlananların oranı çok yüksektir. Ülkemizde ise günümüze ilişkin veriler yoksa da bu tür hizmetlerden yararlanabilenlerin oranı 1970'li yıllarda %60 civarındadır. Benzer şekilde bu tür hizmetlerin verildiği kurumlardaki yatak sayısı ülkemizde bin kişiye iki iken, Topluluk üyesi ülkelere göre bu sayı dokuza çıkmaktadır (Komisyon Raporu, 1989, s.86).

Türkiye'nin özellikle 1980 döneminde önemli yol aldığı haberleşme yatırımı sonucu bin kişi başına düşen telefon sayısı kırkbeşe yükselmiştir. Topluluğa sonradan giren ülkelerin sahipliği Türkiye'nin yedi katı Topluluğun öteki ülkelerinde ise on katını aşmaktadır (Komisyon Raporu, 1989, s.86). Benzer şekilde Türkiye bu dönemde yol yatırımlarına da ağırlık vermiştir. Ne var ki kent içi ulaşım bundan yararlanamamıştır. Topluluk üyesi ülkelere kentlerin nüfusu 500 000'i bulduğu dönemde kent içi ulaşım metro ile çözümlenmeye başlamıştır. Bugün Türkiye'de kentlerde oturan nüfusun yaklaşık %60'ının, nüfusu 500 000'in üzerinde olan kentlerde yaşamasına karşılık, bu yerleşmelerde metro ulaşımının başlamaması anlamlıdır. Bu bir noktada Türkiye'de kent içi ulaşımı bireysel çözüme bırakmaktadır. Türkiye'de kentsel nüfus başına düşen araba sayısının Topluluk üyesi ülkelere göre bire-on oranında olması yanısıra özellikle nüfusu 500 000'i aşan kentlerde toplu ulaşım gereken önem verilmediği için buralarda yaşayanların üretiminde büyük kayıplar doğmaktadır.

İletişim teknolojisinin hızla gelişimi sonucu, ülkemizde siyah-beyaz televizyondan renkliye geçiş beklenilenden çabuk gerçekleşmiştir. Bu nedenle aileler renkli televizyona sahip olduklarında siyah-beyaz televizyonlarını herhangi bir yolla satmışlardır. Sonuçta bugün Türkiye'de aile başında sahip olunan televizyon oranı ile Topluluk üyesi ülkelerin ailelerinin sahiplik oranı arasında anlamlı bir farklılık kalmamıştır.

Sonuç: Topluluk, dünyada üçüncü büyüklükteki nüfusa sahip olmasına karşılık kararlı yapıya ulaşmış gözükmektedir. Türkiye ise nüfusu artan ülkeler gibi genişleyen nüfus yapıları uymakla beraber, kararlı bir yapıya geçişe doğru gitmektedir. Ekonomik göstergelerde de Yunanistan, İspanya ve Portekiz dışındaki ülkelerin değerleri

ile Türkiye'nin değerleri arasındaki fark anlamlıdır. Topluluğa sonradan giren ülkeler ile Türkiye'nin değerleri arasında kapanmaz bir fark yoktur. Günümüzde tek dünya pazarına doğru gidişte Türkiye'nin nüfus ve ekonomik açıdan bazı tercihleri yeniden yapması ve bunları kısa dönemde gerçekleştirmesinde büyük yarar vardır.

Yapılan demografik çalışmalarda gerek ülkemizde gerekse Avrupa'da evli çiftlerin ideal buldukları ve sahip olmak istedikleri çocuk sayısı iki civarındadır. Küçük aile normunu benimseyen Türk toplumu bu konumu ile diğer gelişmekte olan ülkelerden farklıdır. Ne var ki Türkiye'de aileler sahip olmak istedikleri ve ideal buldukları sayının üzerinde çocuğa sahip olmaktadırlar. Avrupa'da ise bunun tersi bir olgu var. Sahip olunan çocuk sayısı, hiçbir zaman istenilen ve ideal bulunan sayıya ulaşmıyor. Kanımca Türkiye'nin kısa dönemde çözmesi gereken sorunlardan ilki burada yatıyor.

Toplumlarda değişme, açık bir sosyal tabakalaşma ve eskisinden daha kolay kazanılan bir servete doğru ise ilk olarak taşkın tüketim, yani servetin ekonomik olmayan bir şekilde tüketimi görülür. Nedeni ise, tabakalaşmada üste tırmananlar, kendilerini en kesin-en kısa yol olan gösterişçi tüketimde bulunarak göstermek isteyeceklerdir. İkinci boyutu ise sınırlı dünya görüşünü aşamamış, referans noktası olarak geldiği yeri ya da çevresindekileri alanların davranışlarında görülmektedir. Bunlarda ise güven arama eğilimi vardır. Güven bir önü ile sosyal güvence, bir önü ile kentte tutamak noktası olarak görülen konuta doğrudur. Bu süreçte her iki kesimde de insana yönelik yapılan harcamalar sınırlı kalmaktadır. Bir noktada insanların niteliği de yapılan gösterişçi tüketim ya da sahip olunan konutlar gibidir. İlginç olan nokta insanlar ne bu gösterişçi tüketimden vazgeçebiliyorlar ne de konut sahibi olma ve olduktan sonra bunu genişletme tutkusundan. İşte bu süreçte insana verilen değerle orantılı olarak istediklerinden fazla çocuğa sahip oluyorlar. Başka bir anlatımla, ailelerde temel amaç, nitelikli çocuğa sahip olacak ekonomik davranış değildir. Ancak kişilerin yaşam süreleri referans aldıkları kişileri geçtiğinde, ailedeki demografik değişim sonucu, sorun tüm ağırlığı ile hissedilmeye başlanmaktadır. Bugün Türkiye'de bu sorunu yaşayan ve yaşama eşiğinde olan ailelerin sayısı çoktur. Sorunu çözmek için, gerekli davranış değişikliğini yaratacak önlemler alınır ve politikalar uygulanırsa, küçük aileyi benimsemiş çiftler bu isteklerini gerçekleştirebilir. Çünkü Türkiye'de 1960'tan bu yana yapılan demografi çalışmalarında, hem küçük aile normunu benimseyenlerin oranı artmakta hem de küçük aile normunu sayı olarak iki civarında benimseyenlerin oranı artmaktadır. Çiftler bunu gerçekleştirmek için gerekli çabayı da göstermektedir. Örneğin gebelikten korunma yöntemlerinden herhangi birini kullanan çiftlerin oranı %63'e ulaşmıştır (Population Crisis Committee, 1990). Bu oran Topluluk üyesi ülkelerdeki kullanıma çok yakındır. Ancak kullanma başarısının düşükliğünden ötürü, isteyerek yapılan düşüklerin sayısı ve bunların canlı doğumlara oranı yüksektir (Peker, 1989). Bu gelişmeler sonucu ülkemizin doğurganlık örüntüsü hızla değişmeye başlayabilir. Önemli olan nokta, sağlık hizmeti bekleyen çiftlere gerekli sağlık hizmetinin kesiksiz olarak sunulmasıdır.

Kır-kent doğurganlık farklılığından ötürü içgöçlerin önümüzdeki on yıl içinde süreceği açıktır. Önümüzdeki on yılda oluşacak içgöçlerin büyük kentlerden çok, orta büyüklükteki kentlere, yaratılacak ve özendirilecek ekonomik önlemlerle yönlendirilmesi temel politika olarak benimsenmeli ve uygulanmalıdır.

Ekonomik göstergelerde görüldüğü gibi insana yapılan harcamalar Topluluk üyesi ülkelere göre düşüktür. Bunun için hanehalkı gelirini arttırmak ve özellikle toplam harcamalar içinde, sosyal harcamaların payını arttırmak "olmazsa olmaz" bir politika olarak benimsenmelidir.

Türkiye gerek sanayileşme gerekse çağdaşlaşma konusundaki istekleri ve seçiminde haklıdır. Ancak bu isteklerin gerçekleşmesini "emek-yoğun" üretim seçimi ile sağlayamaz. Çünkü kısa dönemde bu tür üretim ile dış pazarda rekabet şansımız olamaz. Öte yandan insana yapılacak yatırımlar sonucu, doğurganlığın azalması ile birlikte, ucuz emek dönemi kapanacaktır. Türkiye'nin model seçiminde, karşılaştırmalı üstünlükler kuramına göre rekabet şansı olan alanlarda teknoloji-yoğun üretimi dikkate alması gerekir.

Çizelge 1: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin 1950-1990 Dönemindeki Toplam Doğurganlık Hızları*

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1994 ^{***}
Belçika	2.3	2.4	2.6	2.7	2.3	1.7	1.6	1.5	1.7
Danimarka	2.6	2.5	2.5	2.6	1.9	1.7	1.4	1.4	1.7
B.Almanya	2.1	2.1	2.4	2.5	1.9	1.4	1.4	1.3	1.3
Fransa	2.9	2.7	2.7	2.9	2.4	1.8	1.9	1.8	1.7
Yunanistan	2.3	2.3	2.1	2.4	2.4	2.3	1.0	1.8	1.4
İspanya	2.5	2.5	2.8	3.0	2.8	2.7	2.0	1.6	1.2
İrlanda	3.2	3.5	3.8	4.1	3.8	3.2	3.1	2.5	2.1
İtalya	2.5	2.3	2.4	2.5	2.3	1.9	1.5	1.5	1.3
Hollanda	3.1	3.0	3.2	2.8	2.2	1.7	1.6	1.4	1.6
Portekiz	3.1	3.1	3.1	3.3	2.6	2.5	2.2	1.6	1.6
İngiltere	2.2	2.2	2.6	2.9	2.4	1.8	1.9	1.7	1.8
Türkiye**	6.9	6.9	6.5	6.1	5.6	5.1			
Türkiye***						5.9	6.1	4.3	
Türkiye****						4.33	4.05	3.04	2.7

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

Kaynaklar

- * R.E. Right: "The Easterlin Hypothesis and European Fertility Rates" **Population and Development Review**, Volume 15,n.1, 1989
- ** F.C. Shorter ve M. Macura: **Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1983
- *** Nüfus sayımlarından dolayı teknikle kendim tahmin ettim
- **** Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü: **1988 Turkish Population and Health Survey**, Ankara, 1989
- ***** Unicef: (1996) Dünya çocuklarının Durumu 1996, Ankara
Not: Unicef Türkiye değerini 3.3 olarak vermiştir. Bunlar ülke düzeyinde yapılan araştırmalara göre yüksektir

Çizelge2: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin 1950-1985 Dönemi Nüfusun Dönemsel Artışı*

	1950-55	1955-60	1960-65	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85
Belçika	0.5	0.6	0.7	0.4	0.3	0.1	0.1
Danimarka	0.8	0.6	0.8	0.7	0.5	0.2	-0.1
B.Almanya	0.9	1.1	1.1	0.7	0.4	-0.1	-0.1
Yunanistan	1.0	0.9	0.5	0.6	0.6	1.3	0.9
İspanya	0.8	0.9	1.0	1.1	1.0	1.1	0.6
Fransa	0.8	1.0	1.3	0.8	0.8	0.4	0.5
İrlanda	-0.3	-0.6	0.3	0.5	1.5	1.4	1.2
İtalya	0.6	0.6	0.7	0.6	0.7	0.3	0.1
Lüksemburg	0.6	0.6	1.1	0.5	1.1	0.3	0.1
Hollanda	1.2	1.3	1.4	1.2	0.9	0.7	0.5
Portekiz	0.6	0.8	0.2	0.2	0.8	0.9	0.4
İngiltere	0.3	0.5	0.7	0.4	0.2	0.0	0.0
Türkiye	2.7	3.1	2.5	2.3	2.6	2.4	2.2

* U.S. Department of Commerce: **World Population 1983**, Washington D.C. 1983

Çizelge 3: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'de Nüfusa İlişkin Temel Göstergeler

	Nüfusun Okur-Yazar Oranı			Doğum Hızı	Ölüm Hızı	Doğuştaki Hayat Beklentisi		Kentsel Nüfus Oranı	Tarımda Çalışan Nüfus Oranı	Nüfus Artışı	
	Erkek		Kadın			1970	1994			1994	1965-80
Beçika	--	99	--	11.9	11.2	71	76	97	3	0.3	0.2
Danimarka	--	99	--	10.8	11.3	73	76	85	8	0.5	0.1
B.Almanya	--	99	--	10.3	11.5	71	76	86	6	0.2	0.3
Yunanistan	94	--	79	11.3	9.2	72	76	65	31	0.8	0.6
İspanya	95	--	88	11.2	7.9	72	77	76	18	1.1	0.4
Fransa	--	99	--	14.1	9.9	72	78	73	8	0.7	0.5
İrlanda	--	98	--	17.3	9.5	71	75	57	19	1.1	0.3
İtalya	96	--	94	9.7	9.5	72	77	67	13	0.5	0.1
Lüksemburg	--	99	--	11.7	10.7	70	75	68	8	--	--
Hollanda	--	99	--	12.7	8.6	74	77	89	5	0.9	0.6
Portekiz	78	--	65	12.4	9.4	67	74	35	25	0.4	0.0
İngiltere	--	99	--	13.3	11.7	72	75	89	3	0.2	0.2
Türkiye	90	--	69	30.2	9.4	57	66	67	42	2.4	2.2

Kaynaklar

- * Eurostat: **Basic Statistics of the Community**, Luxemburg, 1994
** U.S. Department of Commerce: **World Population 1983**, 1983
*** World Bank: **The World Bank Atlas**, Washington D.C., 1983
**** Unicef: **Dünya Çocuklarının Durumu**, Ankara, 1996

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

Çizelge 4 Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin Bebek Ölümlerindeki Değişmeler ve GSMH'leri*

	Bebek ölüm hızı		GSMH (ABD doları olarak)	Aile gelirinin yüzde payı	
	1960	1994		1993	En düşük %40
Belçika	31	8	21650	22	36
Danimarka	22	6	26730	17	39
B. Almanya	34	6	23560	19	40
Yunanistan	53	8	7350	-	-
İspanya	46	8	13590	22	37
Fransa	29	7	22490	17	42
İrlanda	31	6	13000	20	39
İtalya	44	7	19840	19	41
Lüksemburg	37	7	28600	-	-
Hollanda	10	6	20550	21	37
Portekiz	81	9	9130	15	49
İngiltere	23	6	18060	15	44
Türkiye***	161	47	2970	12	57

Kaynaklar

- * UNICEF: Dünya Çocuklarının Durumu, 1996, Ankara
- ** World Bank: World Bank Atlas, 1995, Washington D.C.
- *** Sağlık Bakanlığı Ana-Çocuk Sağlığı/Aile Planlaması Genel Müdürlüğü diğerleri, 1995

Çizelge 5: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'de Nüfusun Yaş Yapısı (oransal olarak)*

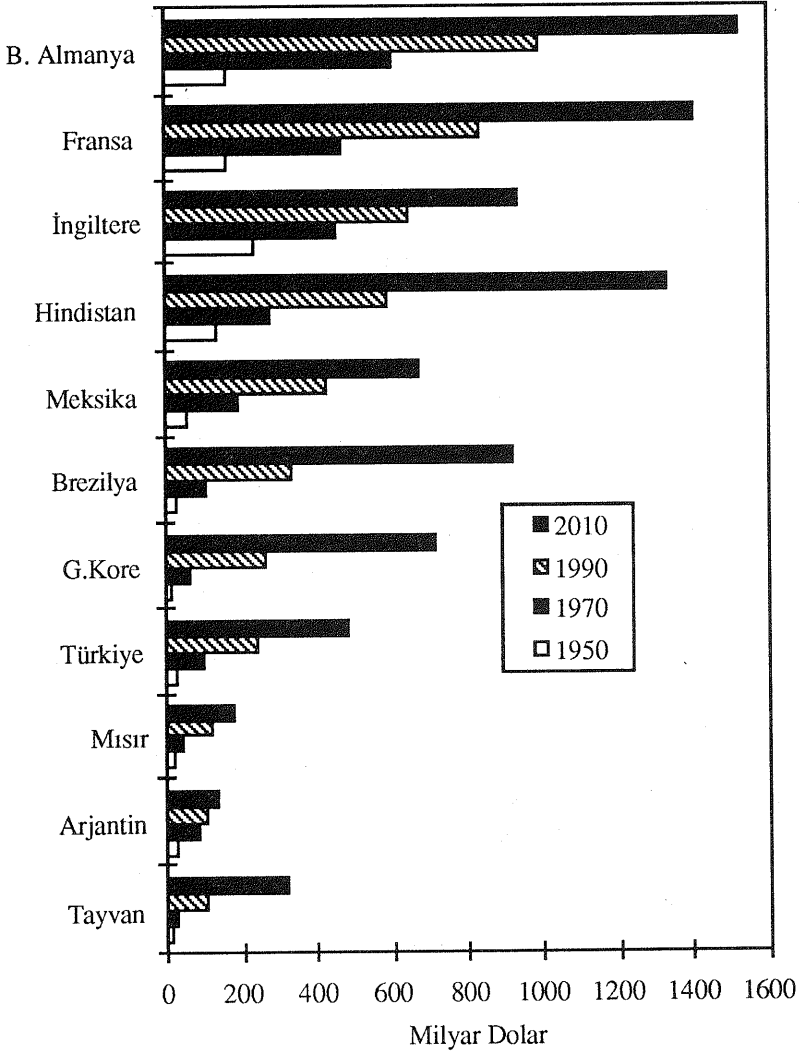
	0-14		15-64		65 ve yukarı yaşlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Belçika	9.5	8.9	33.8	33.6	5.5	8.6
Danimarka	9.2	8.9	33.7	32.9	6.3	8.9
B.Almanya	7.6	7.3	35.1	35.0	5.1	9.9
Yunanistan	10.6	9.9	32.7	33.3	5.9	7.6
İspanya	11.6	10.9	32.5	32.7	4.9	7.2
Fransa	10.7	10.2	32.9	33.0	5.1	8.1
İtalya	9.6	9.1	33.7	34.4	5.3	7.9
İrlanda	14.8	14.1	30.4	29.8	4.8	6.1
Lüksemburg	8.8	8.3	34.7	34.9	5.1	8.2
Hollanda	9.7	9.3	34.8	33.9	4.9	7.3
Potekiz	11.8	11.2	31.5	33.3	5.0	7.2
İngiltere	9.8	9.3	32.9	32.8	6.0	9.3
Türkiye**	19.3	19.2	29.5	29.0	1.9	2.1

Kaynaklar

- * Eurostat: Eurostat: **Basic Statistics of the Community**, Luxemburg, 1994
- ** Devlet İstatistik Enstitüsü: **Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, Ankara, 1992

Şekil 1: Değişik Ülkelerin GSMH'ları ve Gelecekteki Tahmini

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

* Population and Development Review: **Economic and Demographic Trends and International Security: A US Analysis**, Volume. 15, n.3,p.592 New York, 1989

KAYNAKÇA

- Çezik, A. (1983): *Kent Eşiği Araştırması*, DPT Yayını, Ankara
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1993): *Genel Nüfus Sayımı, nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara
- Ergçöçmen B., Hancıoğlu A., Ünalın T. (1995): *Türkiye'de Doğurganlık, Aile Planlaması ve Çocuk Ölümlülüğündeki Değişmeler*, Sağlık Bakanlığı, Ana Çocuk Sağlığı/Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Diğerleri
- Devlet Planlama Teşkilatı (1986): *Economic Report*, Ankara
- Eurostat (1989): *Rapid Reports, Populations and Social Conditions 1*, Luxembourg
- Eurostat (1989): *Rapid Reports, Populations and Social Conditions 2*, Luxembourg
- Eurostat (1994): *Basic Statistics of the Community*,
- Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (1989): *1988 Turkish Population and Health Survey*, Ankara
- Kıray M. (1982): "Azgelişmiş Ülkelerde Metopolitenleşme Süreçleri" *Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi I. Kitap* içinde, Ankara
- Komisyon Raporu (1989): *Türkiye'nin Topluluğa Tam Üyelik Başvurusu Konusunda Komisyonun Görüşü*, Luxembourg
- Peker M. (1989): *1980 Sonrası Nüfusumuz ve Politikamız*, II. Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan tebliğ, Ankara
- Population and Development Review (1989): "Economic and Demographic Trends and International Security: A US Analysis" Document, *Population and Development Review* içinde, vol.15, No.3, New York
- Population Crisis Committee (1990): *1990 Report on Progress Towards Population Stabilization*, Washington D.C.
- Shorter F. C. ve Macura M. (1982): *Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975)*, Yurt Yayınları, Ankara
- The World Bank, (1985): *The World Bank Atlas 1985*, Washington D.C.
- The World Bank, (1995): *World Development Report 1993*, Washington D.C.
- UNICEF (1996): *Dünya Çocuklarının Durumu 1996*, Ankara
- U.S. Department of Commerce, (1983): *World Population 1983*, Washington D.C.
- Wright R. E. (1989): "The Easterlin Hypothesis and European Fertility Rates" *Population and Development Review* içinde, vol.15, No.1, New York